

Grzegorz Piwnicki

Uniwersytet Gdański

Socjalizacja i edukacja polityczna jako ważne determinanty kultury politycznej

Socialization and political education as important determinants of the political culture

Słowa kluczowe: kultura polityczna, system polityczny, socjalizacja polityczna, edukacja polityczna, demokracja, społeczeństwo obywatelskie

Keywords: political culture, political system, political socialization, political education, democracy, civil society

Streszczenie

Uznaje się, że polityka jest częścią życia społecznego, dlatego jest również częścią kultury. W drugiej połowie XX w. kultura polityczna stała się obiektem analiz politologów w świecie oraz w Polsce. W związku z tym zaczęto postrzegać kulturę polityczną, jako komponent kultury w dosłownym znaczeniu przez pryzmat ogółu materialnych i niematerialnych wytworów życia społecznego. Stało się to asumptem do rozszerzenia się definicji kultury politycznej o takie składniki, jak instytucje polityczne oraz system socjalizacji oraz edukacji politycznej. Celem tego było wzmocnienie demokratycznego systemu politycznego poprzez przesunięcie z elementów indywidualnych na ogólnospołeczne.

Abstract

It is recognized that politics is a part of social life, that is why it is also a part of culture. In this the political culture became in the second half of the twentieth century the subject of analyzes of the political scientists in the world and in Poland.

In connection with this, political culture was perceived as a component of culture in the literal sense through the prism of all material and non-material creations of the social life. It has become an incentive to expand the definition of the political culture with such components as the political institutions and the system of socialization and political education. The aim of this was to strengthen the democratic political system by shifting from individual to general social elements.

1. O definiowaniu kultury politycznej

Kultura polityczna w ogólnym znaczeniu to styl życia ludzi. Socjologowie i antropologowie rozróżniają „kulturę” i „naturę”. Ta pierwsza obejmuje to co jest przekazywane z pokolenie na pokolenie przez edukację a nie przez dziedziczenie. Politologowie używają tego terminu w węższym zakresie, jako psychiczną orientację uznając kulturę polityczną za „orientację” wobec podmiotów politycznych, takich jak partie, rząd, konstytucja, wyartykułowaną w przekonaniach, symbolach i wartościach¹.

Według szerszej definicji obejmującej pole badań nauk społecznych kultura polityczna to względnie trwałe przejawy subiektywnej percepcji historii, w tym także przekazu tradycji, nie wyłączając symboli, mitów i legend, jak i bezpośrednio przeżywanych doświadczeń przez określone pokolenie. To również subiektywne postrzeganie rzeczywistości społeczno-politycznej, a przede wszystkim instytucji i mechanizmów sprawowania władzy. Wpływa to na kształtowanie się:

1. określonych wierzeń i przekonań;
2. szczególnego przywiązania do określonych wartości, wokół których ogniskuje się poczucie lojalności i tożsamości grupowej (zawodowej, klasowej, pokoleniowej itp.) oraz narodowej;
3. symboli i mitów politycznych;
4. aspiracji, nadziei i oczekiwań na przyszłość;
5. edukacji politycznej społeczeństwa;
6. społeczeństwa obywatelskiego.

Wszystko to jest uformowane przez stan wiedzy politycznej i proces dziejowy wspólnie doświadczony przez klasy, warstwy i inne poszczególne grupy, jak i przez cały naród rozumiany jako wspólnota polityczna.

¹ A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2006, s. 252.

W nauce polskiej po raz pierwszy pojęcie „kultury politycznej” zastosowali Józef Milewski² i Józef Siemieński³. Poglądy obydwu miały pewne podobieństwo do ich założeń.

Milewski uważał, że kultura polityczna wyraża się zarówno w zachowaniu obywateli, jak i w działaniach organów państwa. Siemieński zaś akcentował ustrojowe warunki kultury politycznej.

Józef Milewski napisał pracę pt. *Zagadnienia narodowej polityki*, która ukazała się w 1909 r. we Lwowie nakładem księgarni Gubrynowicz i syn. Jej drugie wydanie uzupełnione i rozszerzone trafiło do druku jesienią 1912 r., a w 1913 r. było już w księgarniach (liczyło 385 stron). Milewski był pierwszym w Polsce uczonym, który dokonał systematyzacji powiązanych ze sobą wzajemnie zagadnień, metodycznie je przemyślał i uporządkował, nazywając „nauką polityki”. Autor występował w dwóch rolach: jako bezstronny badacz rzeczywistości politycznej swoich czasów, a zarazem jej reformator, który chciałby ją zmienić według swoich wizji i wyobrażeń⁴.

Praca Milewskiego składa się z sześciu obszernych rozdziałów zatytułowanych kolejno: Nasze położenie, Nauka polityki, Czyn polityczny a nauka polityki, Istota narodu, Cele narodowej polityki oraz metody i środki działania. Ponadto umieszczono krótki wstęp oraz bibliografię własną autora zatytułowaną *Prace dawniejsze autora będące w związku z zagadnieniem narodowej polityki*.

Józef Siemieński pisał: „Kultury politycznej narodu wyrazem najwyższym – żeby nie powiedzieć ostatecznym – i najbardziej charakterystycznym jest forma rządu, jaką wytworzył lub (...) znosi z poddaniem”.

Problem kultury politycznej wprowadzali do swoich programach politycy. Roman Dmowski zastosował go w studium pt. *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*⁵, gdzie pisał: „...jest to wielka nasza wyższość nad innymi narodami, pozbawionymi państwowego bytu, że posiadamy warstwy historyczne, dziedziczące polityczną kulturę przeszłości, czynnik pierwszorzędnej wartości w dzi-

² J. Milewski, *Zagadnienia narodowej polityki*, Lwów 1909.

³ J. Siemieński, *Konstytucja 3 maja 1791 jako wyraz polskiej kultury politycznej*. Odczyt wygłoszony na uroczystym obchodzie rocznicy 3 Maja w Uniwersytecie Warszawskim, Warszawa 1916.

⁴ B. Pasierb, *Józef Milewski (1859–1916) o nauce polityki i kulturze politycznej*, [w:] *Polska – Europa – Świat. Prace Politologiczne i Historyczne. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Edwardowi Olszewskiemu z okazji 70. rocznicy urodzin*, Lublin 2012, s. 502.

⁵ R. Dmowski, *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*, Częstochowa 1938.

siejszym rozwoju narodu”⁶. Terminu tego używał również Józef Piłsudski, który w wywiadzie dla „Tygodnika Ilustrowanego” 6 stycznia 1917 r. mówił o „kulturze politycznej”⁷.

Definityjne dotyczące pojęcia „kultury politycznej” są pochodną liczby definicji kultury i definicji polityki. Dziedziczą zatem różnorodność tych pojęć i zróżnicowanie ujęć teoretycznych kultury i polityki.

Przegląd teoretycznych stanowisk zawartych w katalogu definicji kultury politycznej uświadamia różnice i podobieństwa poszczególnych propozycji. W polskiej literaturze politologicznej z problematyki kultury politycznej przeważają opracowania podejmujące wysiłek wstępnej konceptualizacji i precyzowania definicji. Starania porządkujące zbiór tych definicji można czynić przy zastosowaniu wielorakich kryteriów:

1. zakresu (przedmiotowe) pozwalające wyodrębnić definicje szeroko pojmujące przedmiot kultury politycznej i propozycje wąskiego wytyczenia obszaru kultury;
2. pozwalające zanalizować definicję kultury politycznej ze względu na zjawiska występujące w zasięgu kultury politycznej (system polityczny, zjawiska polityczne, obiekty i idee polityczne, władza);
3. behawioralne, dzielą one zbiór definicji na działania uwzględniające i ograniczające się do składników pozabehawioralnych;
4. podmiotowe, wydzielające, jako podmiot kultury politycznej, np. albo tylko rządzonych (społeczeństwo), albo tylko rządzących (elit politycznych) lub jednych i drugich⁸.

Kultura polityczna jako wyodrębniona kategoria badań politologicznych pojawiła się na początku lat 50. XX w. w Stanach Zjednoczonych. Było to wynikiem pracy naukowej nad tym problemem Gabriela Almonda i Bingham Powella⁹. Ich definicję kultury politycznej traktuje się jako klasyczną: „kultura polityczna jest całokształtem indywidualnych postaw i orientacji uczestników danego systemu. Jest to sfera subiektywna, leżąca u podstaw działań politycznych i nadająca im znaczenie. Owe indywidualne orientacje łączą w sobie kilka składników, a mianowicie:

1. Orientację poznawczą – prawdziwą lub fałszywą wiedzę o obiektach i ideach politycznych.

⁶ Ibidem, s. VIII.

⁷ J. Piłsudski, *Pisma wybrane*, t. IV, Warszawa 1937, s. 103.

⁸ A. Bodnar, *Nauka o polityce*, Warszawa 1984, s. 201.

⁹ G. Almond, B. Powell, *Comparative Politics: A Development Approach*, Boston 1966.

2. Orientację afektywną – poczucie więzi, zaangażowanie, sprzeciw itd. wobec obiektów politycznych.
3. Orientację oceniającą – sądy i opinie o obiektach politycznych, opinie, które zwykle wymagają zastosowania wobec obiektów i wydarzeń politycznych kryteriów wartościujących¹⁰.

Przedstawioną definicję należy postrzegać jako propozycję wąską (kryterium przedmiotowe), uwzględniającą trzy typy orientacji. Sfera kultury politycznej wydzielona została ze względu na obiekty i idee polityczne. Dokonuje analizy wszystkich uczestników systemu. Nie bierze pod uwagę bezpośrednio działań politycznych, ograniczając pole badawcze do subiektywnych przesłanek działań.

W Polsce nad zagadnieniem kultury politycznej politologowie zaczęli prowadzić badania naukowe na przełomie lat 60. i 70. ubiegłego stulecia.

Opublikowano wówczas wiele rozpraw, w których autorzy usiłowali przedstawić definicję kultury politycznej, problematykę badań, załączki teorii. Można wyróżnić wśród nich przynajmniej trzy kategorie:

1. zmierzających do stworzenia terminu „kultura polityczna” jako punktu wyjścia do badań i rozważań współczesnych i historycznych;
2. rezygnujących, ale niedocelowo z uściślenia pojęcia „kultura polityczna” na rzecz rozwoju badań nad zjawiskami i procesami wchodzącymi w jego zakres;
3. zmierzających jednocześnie do zdefiniowania pojęcia, jak i rozwoju teorii „kultury politycznej”.

Do każdej z wyróżnionych kategorii należą przedstawiciele różnych nauk. Do pierwszej należą socjologowie stosunków politycznych i politologowie. Za punkt wyjścia tych rozważań nad kulturą polityczną przyjmuje się rozumienie kultury politycznej, szczególności. W celu przedstawienia pewnych tendencji w rozwoju kultury politycznej w Polsce i jej stanu sformułowano definicję: „Przez kulturę polityczną społeczeństwa rozumieć będziemy te elementy w globalnie pojętej kulturze, które dotyczą wartości uznawanych i pożądaných przez grupę – w tym przypadku chodziło o naród polski – a odnoszących się do systemu władzy państwowej”¹¹. Interpretację tej definicji można odszukać w określeniu katalogu wartości składających się lub mających się składać na kulturę polityczną społeczeństwa.

¹⁰ Eadem, *Kultura polityczna*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Warszawa 1975, s. 577.

¹¹ W. Markiewicz, *Kultura polityczna społeczeństwa*, [w:] idem, *Socjologia i służba społeczna*, Poznań 1972, s. 321.

czeństwa polskiego końca lat 70. tych XX w. W analizie kultury politycznej znacznie rozszerzano zakres tej definicji; kulturę polityczną rozumiano bez mała jako odpowiadającą całej sferze szeroko rozumianej kultury¹².

W inny sposób kulturę polityczną analizowali socjologowie. W rozprawach i podręcznikach akademickich rozwijali socjologię ogólną oraz socjologię stosunków politycznych¹³. Obie te dziedziny wzbogacali o problematykę kultury politycznej. Nawiązywali do definicji Almonda – Powella i głosili, że: „kultura polityczna jest ogółem postaw, wartości i wzorów zachowań dotyczących wzajemnych stosunków władzy i obywateli”. Do kultury politycznej zaliczano:

- a) wiedzę o polityce, znajomość faktów, zainteresowanie nimi;
- b) ocenę zjawisk politycznych, sądy wartościujące dotyczące tego jak powinna być sprawowana władza;
- c) emocjonalną stronę postaw politycznych, jak na przykład miłość ojczyzny, poczucie honoru, nienawiść do wrogów;
- d) uznane w danym społeczeństwie wzory zachowań politycznych, które określają, jak można i jak należy postępować w życiu politycznym¹⁴.

Pewną modyfikacją w stosunku do stanowiska Almonda i Powella było wyeksponowanie „wzajemnych stosunków władzy i obywateli”, a zatem stosunku grupy „rządzącej” do „rządzonych”.

Przez kulturę polityczną społeczeństwa ustalono również „znajomość przez to społeczeństwo norm, zasad, praw rządzących rozwojem społecznym i polityką, pozwalających na ocenę postępowego lub wstecznego charakteru polityki i sił tworzących i realizujących określoną politykę. Kultura polityczna przejawiała się w sposobie zachowania politycznego, w stopniu udziału w życiu politycznym kraju oraz w formach realizacji interesu narodowego w danym okresie historycznym (...) oznaczała ona znajomość głównych treści z przeszłości kraju, znacznie rozbudowanych o te treści, które dotyczą jego teraźniejszości i prognoz na przyszłość. Podstawą kultury politycznej był określony zasób wiedzy społecznej. Owa wiedza nie mogła być uzyskana raz na zawsze, lecz musiała być nieustannie wzbogacana o znajomość nowych faktów, wydarzeń, danych z obserwacji życia”¹⁵.

¹² Idem, *Kultura polityczna a rozwój społeczny*, [w:] *Marksizm i procesy rozwoju społecznego*, red. W. Wesołowski, Warszawa 1979, s. 194.

¹³ Por. J. Wiatr, *Socjologia stosunków politycznych*, Warszawa 1977; idem, *Socjologia polityki*, Warszawa 1999.

¹⁴ Idem, *Socjologia stosunków...*, s. 335–336.

¹⁵ Cz. Mojsiewicz, *Problemy kultury politycznej społeczeństwa socjalistycznego w dobie rewolucji naukowo-technicznej*, „*Studia Nauk Politycznych*” 1974, nr 1 (15), s. 104.

O kulturze politycznej społeczeństwa świadczyło harmonijne korzystanie z praw i swobód obywatelskich oraz wywiązywanie się z obowiązków obywatelskich na rzecz dobra całego społeczeństwa. Na poziom kultury politycznej społeczności wpływa sposób zachowania się i bycia oraz jakość rządzenia wszystkich tych, którzy – od najwyższych do najniższych szczebli – zajmują określone miejsce, stanowisko w hierarchii władzy we wszystkich dziedzinach życia społecznego i państwowego. Ich zachowanie się, traktowanie podwładnych, otoczenia itp. może bądź rozwijać aktywność obywateli, bądź ją osłabiać, wzmacniać poczucie współrzędzenia, bądź poczucie bezradności i apatii, powodować mniejsze zainteresowanie sprawami ogólnospołecznymi i skoncentrowanie się wyłącznie na dbaniu o własne interesy¹⁶.

2. Socjalizacja polityczna jako determinant kultury politycznej

Formowanie kultury odbywa się w procesie socjalizacji. Socjalizacja polityczna jest procesem wprowadzania w kulturę polityczną. Wynikiem jej jest zespół postaw, sądów poznawczych, standardów wartości i uczuć wobec systemu politycznego, ról w systemie politycznym i ludzi pełniących te role. Obejmuje także wiedzę i wartości wpływające na uczucia wobec procesów *input* i systemu jako całości oraz jego autorytarnej części. Socjalizacja tworzy postawy wobec systemu politycznego różnych jego ról i polityki publicznej. Na ukształtowanie orientacji wpływ mają: środowisko pracy, rodzina, grupa koleżeńska i religia. Wiedza na temat polityki oraz zjawisk politycznych powstaje w wyniku bezpośredniego obcowania z instytucjami systemu politycznego. Na proces kształtowania się kultury politycznej oddziałują także media oraz wiedza zdobyta w wyniku samodzielnej działalności jednostki. Takie elementy kultury politycznej, jak wartości krystalizują się pod wpływem doktryn politycznych, programów ruchów politycznych, tradycji historycznych oraz różnych religii. Kultura polityczna jest substancją niezwykle odporną na zmianę. Tym bardziej utrudnione jest trwanie systemu politycznego, który nie ma poparcia w postawach i zachowaniach społeczeństwa. Nie jest jednak kultura polityczna zjawiskiem niezmiennym, wiecznie trwałym. Kształtuje się ona w wyniku procesu historycznego i rozwoju społecznego¹⁷.

¹⁶ Ibidem, s. 105.

¹⁷ Ł. Zamęcki, *Kontrowersje wokół pojęcia kultury politycznej*, „Społeczeństwo i Polityka” 2004, nr 1, s. 18.

Polityka jest ważnym obszarem, w którym zachodzą procesy socjalizacji. Ludzie podlegają socjalizacji politycznej, to znaczy wdrażają się do określonej kultury politycznej, reguł gry obowiązujących w sferze polityki. Roli czynnego politycznie obywatela człowiek uczy się ciągle, przede wszystkim w społeczeństwie ulegającym głębokim, przełomowym zmianom politycznym¹⁸.

Proces ten trwa przez całe życie jednostki i polega na kształtowaniu postaw, świadomości i kultury politycznej. Charakteryzuje się on wytwarzaniem i przekazywaniem przez różne podmioty wiedzy, wartości, emocji, motywacji oraz wzorów zachowań politycznych, które człowiek powinien sobie przyswoić, a najlepiej zinternalizować¹⁹, w celu orientowania się i uczestnictwa w działalności politycznej. Jednocześnie człowiek może w sposób samodzielny weryfikować i interpretować otrzymywane komunikaty, a przede wszystkim autonomicznie akceptować bądź odrzucać treści nieprzystające do jego struktur poznawczych, emocjonalnych i behawioralnych²⁰.

Przez socjalizację polityczną rozumie się całokształt procesów społecznych, w wyniku których jednostka przyjmuje określoną rolę polityczną. Teoria socjalizacji politycznej obejmuje procesy, w trakcie których jednostka przyswaja sobie określone poglądy wobec polityki²¹.

Socjalizacja polityczna jest procesem, dzięki któremu kultury polityczne utrzymują się i przechodzą określone stadia ewolucyjne. W procesie socjalizacji jednostki przyswajają sobie problemy kultury politycznej, kształtują orientacje wobec zjawisk politycznych. Także przemiany wzorów kultury politycznej następują za sprawą politycznej socjalizacji²².

Charakteryzuje się on uspołecznieniem, akulturacją²³ oraz formułowaniem się osobowości i tożsamości politycznej jednostki. Jest to akt stawania się pełnowar-

¹⁸ P. Sztompka, *Socjologia*, Kraków 2003, s. 401.

¹⁹ Internalizacja polityczna, uznanie za własne poglądów i wartości politycznych, a przede wszystkim norm moralnych osoby lub grupy. Zachowanie zgodne z tymi wartościami i normami odczuwane jest jako wymiar wewnętrznej potrzeby, a nie zewnętrznego nacisku.

²⁰ M. Żmigrodzki (red.), *Encyklopedia politologii*, t. 1, Kraków 1999, s. 267.

²¹ B. Frątczak-Rudnicka, *Socjalizacja polityczna w rodzinie w warunkach kryzysu*, Warszawa 1990, s. 13; G. Tinder, *Myślenie polityczne*, Warszawa 2003, s. 162–169.

²² G. Almond, B. Powell, *Comparative Politics...*, s. 50 i n.; K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii politycznej*, Poznań 2002, passim.

²³ Akulturacja to proces zmiany kulturowej, jaki dokonuje się w wyniku długotrwałych, ciągłych i bezpośrednich kontaktów między dwiema grupami czy społeczeństwami o odmiennych kulturach. Aktualnie przez akulturację rozumie się wszystkie procesy zmian spowodowane

tościowym członkiem społeczeństwa, a jednocześnie ogół oddziaływań ze strony społeczeństwa oraz całość zmian zachodzących w jednostce pod wpływem tych oddziaływań.

Socjalizacja dokonuje się poprzez szerokie, wielowymiarowe oddziaływanie społeczne (w tym przede wszystkim nauczanie i wychowanie) z jednej strony, a z drugiej – poprzez proces internalizacji uznawanych przez daną społeczność norm i zachowań, umiejętności czy sposobów interpretacji świata, co umożliwia czynne uczestnictwo w życiu politycznym²⁴.

W socjalizacji wyodrębnia się dwa „obszary”: proces zachodzący w jednostkach oraz zakres środków pochodzenia społecznego, które go stymulują. A zatem koncepcje socjalizacji można podzielić na dwie grupy. Pierwsza traktuje socjalizację, jako akt dziejący się w jednostkach, druga zaś, jako proces istniejący i działający wokół jednostki²⁵.

Koncepcje należące do pierwszej grupy postrzegają socjalizację, jako procesy zmian zachodzących w jednostkach w wyniku ich interakcji ze światem ludzkim. Przez socjalizację postrzega się ogół procesów nabywania pod wpływem otoczenia społecznego dyspozycji psychicznych czyniących jednostkę zdolną do życia w społeczeństwie cywilizowanym. Socjalizacja modeluje osobowość człowieka i przygotowuje go do życia w różnych grupach ludzi (np. w wojsku), umożliwia porozumiewanie się oraz racjonalne działanie, uczy zachowania, które pozwoli osiągnąć sukces życiowy i zawodowy²⁶.

Proces socjalizacji polega na zdobyciu potrzebnych umiejętności, sprawności i wiedzy koniecznej do zajęcia odpowiedniego miejsca w strukturze ekonomiczno-zawodowej społeczeństwa, na zdobyciu wiedzy o organizacji społeczeństwa, grup, instytucji i zachodzących w nich procesach, zwłaszcza tych, w których młody człowiek będzie miał uczestniczyć, na przyswojeniu sobie wzorów postępowania, reguł działania i wzorów moralnych obowiązujących w tych grupach, na przyswojeniu zasad i idei kierowniczych określających hierarchię wartości i celów życiowych, również politycznych kształtujących kulturę polityczną, według których trzeba orientować swoje czynności w życiu, na przyswojeniu poglądów

wanych międzykulturowym przenikaniem treści kulturowych. Mogą to być zmiany wynikające z kontaktów pośrednich (telewizja, radio, Internet, telefonia komórkowa itp.).

²⁴ K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii...*, s. 33–36.

²⁵ Por. J. Turowski, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin 1993, s. 78; M. Filipiak, *Socjologia kultury*, Lublin 1996, s. 86 i n.

²⁶ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 94; R. Bera, *Metodyka kształtowania postaw żołnierskich*, Warszawa 1999, s. 58 i n.

na istotę przyrody i świata oraz stosunku do sfery przeżyć transcendentálnych, filozoficznych i religijnych²⁷.

W trakcie socjalizacji można wymienić trzy płaszczyzny funkcjonowania człowieka²⁸: poznawczą, wartościującą, prakseologiczną oraz związane z nimi emocje. Pierwzoplanową rolę socjalizacji odgrywa poznanie otoczenia (ludzie, zwierzęta, otaczające przedmioty). Znajomość świata zewnętrznego umożliwia poznanie samego siebie. Temu procesowi towarzyszy kształtowanie się umiejętności oceniania. Wytwarza się znajomość zasad, reguł oraz norm (m.in. moralnych), w jakich człowiek żyje. Z obu procesami rozwojowymi nierozzerwalnie związane jest działanie. Bierność nie sprzyja prawidłowej socjalizacji człowieka. Wyłącznie dzięki działaniu i w trakcie działania poznanie siebie i otaczającej rzeczywistości przebiega normalnie.

Towarzyszą mu również emocje, które mogą mobilizować, jak i takie, które zniechęcają do działania. Przemienne uczucia pozytywne i negatywne są elementem towarzyszącym tego zjawiska. Ugruntowana wiedza, w tym polityczna, umiejętność oceniania, aktywna postawa powodują, że człowiek może funkcjonować w środowisku w sposób społecznie akceptowany i może wpływać na to środowisko, jak również dzięki interakcjom z otoczeniem zmieniać się, co powoduje rozwój jego osobowości.

Socjalizację można traktować jako problem „wchodzenia w kulturę”, poprzez poznanie i przyjmowanie przez jednostkę tradycji i wzorów kulturowych wyznaczających sposób jej zachowania się²⁹.

Socjalizację, jako proces dziejący się w jednostce, dzieli się na dwa kierunki: osobowościowy i kulturowy. Łącząc te dwa kierunki postrzegania socjalizacji można stwierdzać, że wchodzenie jednostki w kulturę i kształtowanie się jej osobowości społecznej to dwa aspekty tego samego procesu zaczynającego się u małego dziecka od przyswojenia sobie zachowań zgodnych z elementarnymi wymogami kultury i tworzenia odpowiadających im postaw osobowości i stopniowo przenoszącego się na coraz bardziej złożone płaszczyzny cywilizacji i struktury osobowości³⁰.

²⁷ Por. K. Skarżyńska, *Rozumienie polityki przez młodzież i wartości wpływu na sprawy kraju*, „Psychologia Wychowania” 1994, nr 3; S. Jarmoszko, *Kształcenie obywatelskie wojskowych*, „Wojsko i Wychowanie” 1995, cz. I, nr 9.

²⁸ S. Lis, *Proces socjalizacji dziecka w środowisku pozarodzinnym*, Warszawa 1992, s. 25.

²⁹ Por. F. Znaniecki, *Socjologia wychowawcza*, Warszawa 1973, passim.

³⁰ P. Sztompka, *Socjologia...*, s. 391–395.

Drugi nurt koncepcji socjalizacji widzi ją jako proces mający swoje źródło poza jednostką. Definicje tej grupy zakładają, że socjalizacja jest to przede wszystkim proces oddziaływania grupy na jednostkę ludzką. Uwzględniając ten aspekt można stwierdzić, że socjalizacja to ta część całkowitego wpływu środowiska, która wprowadza jednostkę do udziału w życiu społecznym, uczy ją zachowania kultury (w tym kultury politycznej społeczeństwa), czyni ją zdolną do utrzymania i wykonania określonych ról społecznych³¹.

Socjalizacja jest również „zbiorem zabiegów zmierzających do ukształtowania jednostki zgodnie z wymaganiami grupy społecznej. Zabiegi socjalizacyjne przekształcają człowieka w istotę społeczną, następnie zaś podtrzymują lub modyfikują społeczne funkcjonowanie człowieka”³². Można to scharakteryzować na przykładzie mechanizmów kształtowania postaw żołnierskich w wojsku. Postawy żołnierskie to konkretne cechy osobowości niezbędne do wypełniania roli żołnierza – obywatela, są one „sterującymi podstrukturami osobowości, mającymi znaczny wpływ na charakter i przebieg postępowania człowieka”³³.

Aby socjalizacja była skutecznym determinantem kultury politycznej – obywatelskiej³⁴ należy w państwie wprowadzić i respektować następujące zasady:

1. unikać różnych antynomii w państwie, dążyć do zgodności systemu normatywnego państwa (prawa) ze społecznymi odczuciami moralnymi, panującymi zwyczajami i obyczajami oraz przestrzeganiem prawa i stosowaniem go w jednakowym stopniu dla wszystkich obywateli;
2. wzmocnienia znaczenia rodziny i wspólnot lokalnych;
3. przeciwdziałania w ramach instytucjonalnych różnym kontrkulturom, poprzez tworzenie atrakcyjnych modeli wspólnot wokół konkretnej działalności przynoszącej satysfakcję z działalności;
4. przeciwstawiania się prymitywizacji mediów i ich brutalizacji oraz monitorowania treści zawartych w elektronicznych środkach komunikacji (Internet), które mogą być zagrożeniem dla jednostki i demokratycznego państwa.

³¹ Por. K. Skarżyńska, *Potoczna percepcja i ewolucja rzeczywistości społeczno-politycznej*, [w:] *Potoczne wyobrażenia o demokracji: psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje*, red. J. Reykowski, Warszawa 1995.

³² W. Łukaszewski, *Szanse rozwoju okoliczności*, Warszawa 1984, s. 102.

³³ S. Gerstman, *Osobowość. Wybrane zagadnienia psychologiczne*, Warszawa 1970, s. 34.

³⁴ Kultura polityczna typu obywatelskiego charakteryzuje się przywiązaniem obywateli do systemu politycznego demokratycznego państwa i lojalności wobec jego. Cechuje ją duża aktywność społeczna i polityczna ludzi, zainteresowanie polityką partycypacją w niej, poszanowanie odmienności i tolerancja. Prezentuje ją otwartość i dialog, zdolności do kompromisów, a przede wszystkim ponoszenia kosztów uczestnictwa w demokratycznym systemie politycznym państwa.

3. Edukacja polityczna jako element kształtowania demokratycznej kultury politycznej

Współczesna edukacja polityczna kładzie nacisk na uczestnictwo, równość, obronę własnych praw. Problemy edukacji politycznej zajmują ważne miejsce we współczesnych naukach społecznych w świecie. Studia teoretyczne i badania empiryczne w tym zakresie prowadzone są zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych (*political education*), Wielkiej Brytanii, Niemczech i w wielu innych państwach. W Polsce wychowanie to ma tradycje sięgające Oświecenia. Nowoczesny jej model powinien opierać się na optymalnym łączeniu niezbywalnych praw i wolności obywatelskich z powinnościami jednostki wobec państwa i społeczeństwa oraz z przestrzeganiem zasad funkcjonowania państwa, gwaranta tych praw, a jednocześnie wspólnego dobra i wspólnego obowiązku. Centralne miejsce powinna zajmować problematyka funkcjonowania jednostki we wspólnocie obywatelskiej i wspólnocie państwowej. Model ten czerpie swe inspiracje z dziedzictwa postępowych tradycji obywatelskich i kultury politycznej naszego narodu oraz z podłoża historycznego, kulturowego i religijnego, bowiem egzystencja człowieka w społeczeństwie politycznym jest egzystencją historyczną³⁵.

Celem edukacji politycznej jest przygotowanie ludzi do uczestnictwa w życiu społeczno-politycznym, do kształtowania kultury politycznej³⁶. Edukacja polityczna jest procesem wyjaśniania, kształtowania pozytywnych postaw, przekonań, pewnych wizji przyszłości. Kształtuje zbiorowe postawy, poglądy, wartości w odniesieniu do rzeczywistości politycznej i do celów politycznych, funkcjonujących mechanizmów politycznych. Edukacja ta zależy od zmienności koniunktury politycznej i układu sił, nastrojów społecznych itd.

W państwie demokratycznym główne cele edukacji politycznej to: kształtowanie świadomości wartości wchodzących w skład pojęcia „demokracja”, uświadomienie mechanizmów i sposobów osiągnięcia tych wartości, kształtowanie pozytywnych postaw obywatelskich, stymulujących do osobistego udziału w tych mechanizmach – a w ten sposób kształtowanie kultury politycznej, czyli świadomości, zachowań i działań politycznych. Ważną częścią składową kultury poli-

³⁵ Por. L. Kolankowski, *Polska Jagiellonów: dzieje polityczne*, Olsztyn 1991; J. Sikorski (red.), *Polskie tradycje wojskowe X–XVII w.*, Warszawa 1991; S. Brodowski, *Żywoty hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Warszawa 1991; T. Nowak, J. Wimmer, *Dzieje oręża polskiego do roku 1793*, Warszawa 1968.

³⁶ Por. Z. Kosyrz, *Kultura polityczna młodzieży*, Warszawa 1987; R. Ludwikowski, *Polska kultura polityczna. Mity, tradycje i współczesność*, Warszawa 1980.

tycznej jest obiektywna wiedza, stale weryfikowana, która pozwala na rozumienie rzeczywistości i uczestnictwo w niej³⁷.

Edukacja polityczna, realizowana przez szkolnictwo, środki masowego przekazu, instytucje kulturalne, organizacje społeczne i polityczne, a także instytucje publiczne, ma pomóc w kształtowaniu pewnego wzorca dla człowieka żyjącego w ustroju demokratycznym. Winna kształtować aspiracje perfekcjonistyczne, obejmujące zarówno doskonalenie życia zbiorowego, w którym jednostka uczestniczy, jak i samego siebie, tolerancję, aktywność polegającą na ulepszaniu warunków, w których żyjemy, odwagę cywilną w głoszeniu swoich przekonań i ich obronę, a także uspołecznienie. Na uspołecznienie składają się następujące czynniki: interesowanie się zagadnieniami społecznymi i pewien zasób kompetencji w tej dziedzinie, przewyciężenie egocentryzmu w stosunkach międzyludzkich i dostrzeganie cudzych interesów, patriotyzm, ofiarność w służbie społecznej i poczucie odpowiedzialności za życie zbiorowe, a także umiejętność współdziałania z innymi. Należy kłaść nacisk na to, co młody człowiek wnosi do współżycia, co jest winien innym, jak dalece czuje się odpowiedzialny za to, co się dzieje nie tylko we własnym kraju, ale i na całym świecie.

Uczeń „upodmiotowiony” to taki, który ma: poczucie sprawstwa w różnych sytuacjach życiowych, prawo i umiejętność podejmowania decyzji, umiejętność swobodnego wyboru ofert edukacyjnych prezentowanych mu przez szkołę, a także wyboru sposobu współżycia w grupie rówieśniczej. Wyrazem podmiotowości uczniów w społeczności szkolnej jest ich samorządność, a samorządność szkoły jest częścią samorządności społeczności lokalnej. W ten sposób przygotowuje się młodego obywatela do życia w społeczeństwie otwartym, którego zasadą jest samookreślenie jednostki, godność człowieka i jego praca.

Odrodzenie w ostatnich latach pojęcia „obywatel” zakłada instytucjonalne zagwarantowanie prawnej pozycji obywatela w państwie. Celem edukacji politycznej jest przygotowanie społeczeństwa do życia w systemie politycznym, w którym zachodzi zgodność pomiędzy fizyczną i społeczną przynależnością do wspólnoty politycznej.

Spółeczeństwo obywatelskie pojawia się w wypowiedziach polityków, publicystów, nauczycieli, jak również jest przedmiotem analiz politologicznych, socjologicznych, historycznych itd.³⁸

³⁷ Ibidem.

³⁸ Por. M. Ciepaj, *Spółeczeństwo obywatelskie w Polsce – pojęcie i rozwój*, [w:] *Świat i Polska u progu XXI wieku*, red. M. Szczepaniak, K. Robakowski, W. Gill, Toruń 1994, s. 217–227.

W niniejszym artykule mówiąc o społeczeństwie obywatelskim i jego kulturze politycznej będziemy mieli na uwadze treści „podstawowe”, powszechnie z tym pojęciem związane, wspólne, dla większości współczesnych doktryn społeczno-politycznych.

Idea tego społeczeństwa zrodziła się w myśli europejskiej bardzo dawno, prekursorami tej idei byli Arystoteles i Cynceron. W XVII w. znalazła ona swój wymiar w różnych koncepcjach prawa natury, później w teoriach państwa liberalnego. Stanowiła przeciwwagę dla tendencji absolutystycznych i autorytarnych.

Aktualnie nie przeciwstawia się tak ostro społeczeństwa obywatelskiego państwu, przyjmuje się, że państwo prawa może i powinno służyć społeczeństwu obywatelskiemu, winno być gwarantem jego praw i pomyślnego rozwoju.

Przyjmuje się w związku z tym ideę państwa obywatelskiego jako najwyższej instytucji społeczeństwa obywatelskiego³⁹.

Podstawą ekonomiczną społeczeństwa obywatelskiego jest własność prywatna i wolny rynek. Nie są to jednak warunki wystarczające. Musi istnieć system prawny gwarantujący obywatelom egzekucję ich praw, zapewniający im faktyczny, a nie tylko iluzoryczny wpływ na sprawy publiczne. Warunkiem jest istnienie niezależnych, autonomicznych instytucji obywatelskich, takich jak: stowarzyszenia, samorząd terytorialny, wolna prasa itd., które umożliwiają artykułowanie interesów poszczególnych grup społecznych i środowisk lokalnych oraz walkę o ich realizację⁴⁰.

Najistotniejszą jest jednak świadomość obywatelska. Uczestnicy społeczeństwa obywatelskiego muszą godzić interes własny, grupowy (np. grupy zawodowej, politycznej, środowisk lokalnych itp.) oraz ogólnospołeczny.

To, co wyróżnia społeczeństwo obywatelskie, to rozwinięta świadomość celów wspólnych, tolerancja, umiejętność negocjacji, dochodzenia do kompromisu i consensusu oraz przede wszystkim określony wysoki poziom kultury politycznej, który decyduje o jego zachowaniach. Cechą niezbędną jest również umiejętność współdziałania dla realizacji celów nadrzędnych, ważnych dla życia danej wspólnoty. Takie społeczeństwo zna swoją wartość, dumne jest ze swoich instytucji i dokonań, ale jednocześnie zdaje sobie sprawę ze swoich słabości, dostrzega związane z tym zagrożenia.

³⁹ A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1992, s. 69.

⁴⁰ K. Krzesiński, *Państwo i prawo a społeczeństwo obywatelskie*, „Studia Filozoficzne” 1990, nr 4, s. 125 i n.

Kolejną ważną cechą społeczeństwa obywatelskiego jest wysoki stopień aktywności jednostek, środowisk, grup i autonomiczności instytucji społecznych.

Współczesne nauki ekonomiczne przedstawiają szereg zagrożeń dla społeczeństwa obywatelskiego. Są to m.in. pogłębianie się nierówności ekonomicznych: z jednej strony nędza; a z drugiej nadmierne bogacenie się, często nieuzasadnionych z punktu widzenia ekonomicznego i społecznego. Ludzie żyjący w nędzy czują się „zbędną społecznością”, zagrożeni utratą pracy, wegetują na krańcach wspólnoty obywatelskiej, są podatni na wszelkiego rodzaju skrajne ideologie, działania destrukcyjne, mogące osłabiać lub nawet rozsądzać od wewnątrz społeczeństwo obywatelskie. Z drugiej strony rodzi się pokusa u tych, którym się powodzi dobrze, aby wykorzystać aparat państwowy do ograniczenia swobód i wolności obywatelskich, zaprowadzić ład i porządek metodami siły.

Innym zagrożeniem dla społeczeństwa demokratycznego są różnego rodzaju fundamentalizmy, m.in. fundamentalizm religijny. Religia, obok świadomości historycznej, może być trwałym spoiwem wspólnoty obywatelskiej, może jednak, w określonych warunkach, być czynnikiem destrukcyjnym. Dzieje się wówczas tak, kiedy jej przywódcy starają się narzucić innym swój świat wartości, rządząca całe życie społeczne według rygorystycznych wskazań religijnych. Niebezpieczeństwo pojawia się wówczas, kiedy zamiast nauki, używane są instrumenty prawne i różnego rodzaju środki przymusu. W państwie wyznaniowym nie może istnieć i rozwijać się społeczeństwo obywatelskie, podobnie ma się rzecz w państwie ateistycznym.

Niebezpieczny jest również „fundamentalizm narodowy” – nacjonalizm, a nawet szowinizm. Patriotyzm wiąże jednostkę ze wspólnotą narodową lub państwową, stwarza emocjonalną podstawę dla wspólnych działań⁴¹. Nacjonalizm nie ma tych zalet, a w przypadku społeczeństw mieszanych etnicznie jest czynnikiem destrukcyjnym, osłabiającym, a często wprost niszczącym więzy obywatelskie⁴². Społeczeństwo, aby mogło istnieć i rozwijać się, musi uznawać i szanować wszystkie mniejszości narodowe, kulturalne, religijne itp.

⁴¹ Z. Kosyrz, *Kultura polityczna*, Warszawa 1987, s. 85 i n.; Barry Brian, *The limits of cultural politics*, [w:] *The Rights of Nations: Nations and Nationalism in a Changing World* Cork, red. D.M. Clarke, Ch. Jones, Basingstoke, 1999.

⁴² W. Anioł, *Współczesny nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej: podłoże, rodzaje napięć i reakcja instytucji regionalnych*, [w:] *Nacjonalizm, konflikty narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Helnarski, Toruń 1994, s. 157 i n.; P. Lawrence, *Nacjonalizm*, Warszawa 2005; B. Grott, *Nacjonalizm chrześcijański*, Krzeszowice 2006; A.D. Smith, *Nacjonalizm*, Warszawa 2007; K. Jaskuńkowski, *Wspólnota symboliczna w stronę antropologii nacjonalizmu*, Gdańsk 2012.

Kolejnym zagrożeniem dla społeczeństwa obywatelskiego jest nadmierne osłabienie i paraliż państwa. Państwo słabe nie może przeciwstawiać się egoizmowi jednostek i grup społecznych, rozładować nabrzmiałych konfliktów społecznych, politycznych czy religijnych. W państwie mocno osłabionym panują chaos i anarchia.

Największym zagrożeniem dla społeczeństwa obywatelskiego jest totalitaryzm⁴³. Likwiduje prawa jednostki, przekreśla podmiotowość społeczeństwa, niszczy niezależne instytucje społeczne, ogranicza wolność słowa, wysyła myślących inaczej do obozów koncentracyjnych i łagrów. Totalitaryzmy europejskie XX w.: hitlerowski i stalinowski zapisały się w dziejach cywilizacji światowej, jako najbardziej tragiczne doświadczenie ludzkości.

Aktualnie na początku XXI w. odradzają się ruchy neofaszystowskie, skrajnie prawicowe w wielu państwach Europy. Jest to swoista dystopia po doświadczeniach II wojny światowej. Zagrożona jest również demokracja przez ruchy populistyczne i demagogię oraz „swoistą” kulturę polityczną opartą na filozofii Carla Schmitta⁴⁴.

Istotną konstatacją współczesnej politologii jest stwierdzenie, że społeczeństwa obywatelskiego nie można ustanowić mocą uchwalonej konstytucji. Społeczeństwo to rodzi się i rozwija w sposób naturalny poprzez edukację historyczną i doświadczenie pokoleń.

Prywatna własność, konstytucja gwarantująca prawa jednostki i podmiotowość społeczeństwa mają tu duże znaczenie, ale niczego nie przesądzają. Decydującą rolę odgrywają praktyka życia społecznego i związane z nią mocno zakorzenione i sprawdzone w działaniu mechanizmy kształtowania się i realizowania woli zbiorowej. Na tym podłożu wzrasta i umacnia się świadomość historyczna i obywatelska, wiara we własne możliwości, przekonanie, że każdy obywatel, w tym młodzież, może mieć rzeczywisty wpływ na to, co się wokół niego dzieje, na życie społeczności szkolnej, studenckiej, lokalnej, a także w jakiejś mierze na sprawy kraju. Na tym gruncie rodzi się przeświadczenie o konieczności współdziałania z innymi ludźmi, skuteczności działań zbiorowych, dobrze przemyślanych i należyście zorganizowanych.

Obok dobrych praw, instytucji, procedur demokratycznych, określonej praktyki życia społecznego, kapitalnym czynnikiem stymulującym proces tworzenia się

⁴³ M. Żmigrodzki (red.), *Encyklopedia politologii*, t. 1, Kraków 1999, s. 288.

⁴⁴ R. Skarżyński (red.), *Carl Schmitt i współczesna myśl polityczna*, Warszawa 1996; P. Kaczorowski, *My i oni. Państwo jako jedność polityczna: filozofia polityczna Carla Schmitta w okresie republiki weimarskiej*, Warszawa 1998.

i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego jest wychowanie. Instytucje wychowujące, przede wszystkim dom rodzinny i szkoła, wywierają ogromny nie do przecenienia wpływ na oblicze duchowe młodego pokolenia Polaków, wpajają mu określone wartości i gruntują wyobrażenia o tym, co dobre, a co złe, przygotowują do życia w społeczeństwie, kształtują świadomość obywatelską i kulturę polityczną na przyszłe dorosłe życie.

W tym kontekście istotnego znaczenia nabiera pytanie o miejsce i rolę historii w edukacji obywatelskiej, a przede wszystkim kultury politycznej.

Historia może nie tylko uczyć, ale też wypaczać świadomość. Może być skarbnicą mądrości politycznej, ale też niepotrzebnym balastem. Wszystko zależy od tego, z jakiej historii korzystamy i jaki z niej czynimy pożytek.

Uogólniając można przedstawić w logicznym ciągu model edukacji historyczno-politycznej następująco:

rzeczywistość dziejowa → świadomość historyczna → świadomość i kultura polityczna.

Jest to bardzo uproszczony schemat, jednak zwraca się tu uwagę na ważny kierunek powiązań, tj. na oddziaływanie treści historycznych na świadomość i kulturę polityczną społeczeństwa.

Historia jest zbiorem wiedzy ogólnej o państwie, społeczeństwie, gospodarce i kulturze, o mechanizmach życia politycznego i składnikach kształtujących wzajemne stosunki między państwami i narodami. Jest zarazem nauką indywidualizującą i generalizującą, zmierza nie tylko do opisu minionej rzeczywistości społecznej, ale także do wyjaśnienia i teoretycznego uogólnienia, do wykrycia praw rządzących rozwojem życia społecznego⁴⁵.

Z edukacją historyczną i historyczno-polityczną łączy się zarówno cele długofalowe, jak też – niejednokrotnie – bardzo doraźne, związane z różnymi potrzebami życia społecznego i politycznego. Historia może i powinna uczyć myślenia politycznego, może jednak także to myślenie skutecznie tłumić poprzez powielanie mitów i stereotypów niepowiązanych z rozwojem wydarzeń historycznych i politycznych. Dzieje się tak wówczas, kiedy sięga się po oręż historyczny jedynie po to, aby w ten sposób rozbudować określone emocje i namiętności, wiedzy w społeczeństwie, a tym samym sprowadza się do manipulowania nastrojami społecznymi⁴⁶.

⁴⁵ J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1973, s. 79.

⁴⁶ Por. *Manipulacja polityczna*, [w:] *Encyklopedia politologii*, t. 1, red. M. Żmigrodzki, Kraków 1999, s. 183.

Niewiele to ma wspólnego z właściwie rozumianą edukacją polityczną. Publicystyczna przesada, przemilczenie niewygodnych faktów, tendencyjne podkreślanie i eksponowanie drobnych epizodów, subiektywizacja ocen, wszystko to przynieść może jedynie efekt chwilowy – na dłuższy okres jest to działanie nieskuteczne, a wręcz szkodliwe. Niestety, praktykom tym hołduje znaczna część środków masowego przekazu. Brak szacunku dla faktów, lekceważenie zasad myślenia historycznego, fałszowanie praw politycznych często prowadzi do kompromitacji pseudohistoryków w oczach opinii publicznej. Historia powinna służyć społeczeństwu, respektować jego wymagania, ale służyć to nie oznacza być na usługach w określonych sytuacjach. Niestety, nie wszyscy to chcą dostrzegać. Jakże często mamy do czynienia z instrumentalnym stosunkiem do przeszłości z naginaniem faktów historycznych do aktualnych potrzeb politycznych różnych ugrupowań, które jeden fakt mogą interpretować na dużo różnych sposobów, dla siebie korzystnych i jedynie słusznych. Jest to nie tylko sprzeczne z wymogami nauki, ale także bardzo szkodliwe z punktu widzenia. W tym momencie można się posłużyć rzymską sentencją Pliniusza Młodsze⁴⁷: „Nec Historia debet egredi veritatem et honeste factis veritas sufficit”, co można przetłumaczyć: „Historia nie powinna wykraczać poza prawdę, a czynom szlachetnym prawda wystarczy”. Tak jest w istocie. Podawanie półprawd, a także naciąganych pseudonaukowo ocen i uogólnień podważa zaufanie do elit politycznych, obniża, a czasami nawet wręcz przekreśla możliwość skutecznego ich oddziaływania⁴⁸.

Zakończenie

Podsumowując zagadnienie można stwierdzić, że przed kulturą polityczną stoi wiele nowych wyzwań, do których można zaliczyć:

1. Powszechność i solidność edukacji politycznej, skierowanej do społeczeństwa, ma ona za zadanie utrzymanie tożsamości narodowej Polaków oraz przygotowanie do życia w nowej zintegrowanej Europie.

⁴⁷ Pliniusz Młodszy (Caius Plinius Caccilius Secundus) ok. 61–ok. 113, pisarz i mówca rzymski, przyjaciel Tacyta, działał w Rzymie jako polityk i adwokat. Napisał 9 ks. Listów o charakterze literackim i 1 ks. Listów z Bitynii do cesarza Trajana. Twórczość jego zawiera wiele bardzo cennych wiadomości na temat współczesnego mu życia politycznego.

⁴⁸ Por. H. Samsonowicz, *O „historii prawdziwej”. Mity, legendy, podania, jako źródło historyczne*, Gdańsk 1997; J. Topolski (red.), *Studia nad świadomością historyczną Polaków*, Poznań 1994.

2. Nauczanie historii powinno być zorientowane na przyszłość, rozwijanie osobowości i intelektu młodzieży, jej wrażliwość moralną, społeczną, estetyczną, dociekliwość, krytycyzm i samodzielność myślenia, umacnianie więzi obywatelskich, budzenie tolerancji, kształtowanie prospołecznych postaw, przeciwstawianie się wszelkiej ksenofobii.
3. Oddzielenie edukacji historycznej od różnego rodzaju serwitutów ideologicznych i politycznych. Nie można dopuścić do tego, aby tak jak kiedyś, powstały nowe monopole mające „jedynie słuszne” interpretacje dziejów państwa i narodu. Historia nie może pogłębiać aktualnych podziałów politycznych, czy wręcz służyć im jako nadbudowa ideologiczna w aktualnych rozgrywkach. Nie może wywoływać napięć i siał nienawiść między ludźmi. Winna raczej służyć jako nauka, z której wyniesiemy to, co dla nas wszystkich wspólne, dobre, to, co może przyczyniać się do postępu i rozwoju – budować przyszłość.
4. W nauce historii przewartościowanie głównych kierunków kosztem historii politycznej. Należy położyć większy nacisk na rzecz dziejów kultury i cywilizacji, historii gospodarczej, eksponować te wątki, które przyczyniałyby się do rozwoju życia społeczno-politycznego nie w drodze wojen, a np. poprzez rozwój nauki, techniki itd.
5. Ideą przewodnią, którą winna się stać historia społeczna, główny nacisk należy położyć na ewolucję warunków życia grup społecznych, relacje zachodzące między rządzącymi a rządzonymi, funkcjonowaniu instytucji społecznych, samorządów, stowarzyszeń, ruchów społecznych, związków zawodowych, Kościołów, instytucji społecznych o charakterze charytatywnym i innych, przygotowywanie społeczeństwa do budowy nowoczesnego państwa obywatelskiego.
6. Istnienie potrzeby położenia znacznie większego nacisku na historię regionalną. Poznawanie dziejów wsi, osady, miasta i regionu to forma identyfikowania się z przeszłością i teraźniejszością, nieodrzućanie wielokulturowości historii, np. na terenach pogranicza, a wyciąganie z niej, co bardziej wartościowych wątków dla przyszłości.
7. Poznawanie lokalnych działaczy, którzy przyczynili się do rozwoju miasta, regionu, propagowanie ich dorobku, stawianie za wzór dla młodzieży.
8. Przygotowanie młodzieży do życia w nowoczesnym społeczeństwie obywatelskim poprzez pamięć o zagrożeniach, takich jak totalitaryzm, fundamentalizm religijny, nacjonalizm, rasizm, wybujałe nierówności społeczne, paraliż państwa. Historia dostarcza wiele przykładów niszczących współ-

notę społeczną, konfliktów i wojen, zrodzonych na tym tle. Należy ukazywać działania pozytywne, które będą służyć ogólnemu dobru oraz promocji systemu politycznego opartemu na demokracji.

10. Kształtowanie historycznej refleksyjności młodego pokolenia Polaków, otwarcia na nowe prądy polityczne, uczenie poprzez doświadczenia historyczne zbliżanie się kultur i narodów, umiejętne eksponowanie tego, co łączy, a nie tego, co dzieli. Budowanie nowego europejskiego ładu, bez zapominania o własnej tożsamości narodowej w XXI w.
11. Propagowanie kultury politycznej młodego pokolenia Polaków, opartej na fundamentach europejskiej cywilizacji, demokracji i wspólnej tysiącletniej przeszłości.

Bibliografia

Almond G., Powell B., *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston 1966.

Almond G., Powell B., *Kultura polityczna*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Warszawa 1975.

Anioł W., *Współczesny nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej: podłoże, rodzaje napięć i reakcja instytucji regionalnych*, [w:] *Nacjonalizm, konflikty narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. S. Helnarski, Toruń 1994.

Barry Brian, *The limits of cultural politics*, [w:] *The Rights of Nations: Nations and Nationalism in a Changing World* Cork, red. D.M. Clarke, Ch. Jones, Basingstoke 1999.

Bera R., *Metodyka kształtowania postaw żołnierskich*, Warszawa 1999.

Bodnar A., *Nauka o polityce*, Warszawa 1984.

Ciepaj M., *Spółczesność obywatelskie w Polsce – pojęcie i rozwój*, [w:] *Świat i Polska u progu XXI wieku*, red. M. Szczepański, K. Robakowski, W. Gill, Toruń 1994.

Dmowski R., *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*, Częstochowa 1938.

Filipiak M., *Socjologia kultury*, Lublin 1996.

Frątczak-Rudnicka B., *Socjalizacja polityczna w rodzinie w warunkach kryzysu*, Warszawa 1990.

Gerstman S., *Osobowość. Wybrane zagadnienia psychologiczne*, Warszawa 1970.

Grott B., *Nacjonalizm chrześcijański*, Krzeszowice 2006.

Heywood A., *Politologia*, Warszawa 2006.

Jarmoszko S., *Kształcenie obywatelskie wojskowych*, „Wojsko i Wychowanie” 1995, cz. I, nr 9.

Jaskułkowski K., *Wspólnota symboliczna w stronę antropologii nacjonalizmu*, Gdańsk 2012.

Kaczorowski P., *My i oni. Państwo jako jedność polityczna: filozofia polityczna Carla Schmitta w okresie republiki weimarskiej*, Warszawa 1998.

Kolankowski L., *Polska Jagiellonów: dzieje polityczne*, Olsztyn 1991.

Kolankowski L., *Żywoty hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Warszawa 1991.

Kosyrz Z., *Kultura polityczna*, Warszawa 1987.

Kosyrz Z., *Kultura polityczna młodzieży*, Warszawa 1987.

Krzesiński K., *Państwo i prawo a społeczeństwo obywatelskie*, „Studia Filozoficzne” 1990, nr 4.

Lawrence P., *Nacjonalizm*, Warszawa 2005.

Lis S., *Proces socjalizacji dziecka w środowisku pozarodzinnym*, Warszawa 1992.

Ludwikowski R., *Polska kultura polityczna. Mity, tradycje i współczesność*, Warszawa 1980.

Łukaszewski W., *Szanse rozwoju okoliczności*, Warszawa 1984.

Markiewicz W., *Kultura polityczna a rozwój społeczny*, [w:] *Marksizm i procesy rozwoju społecznego*, red. W. Wesołowski, Warszawa 1979.

Markiewicz W., *Kultura polityczna społeczeństwa*, [w:] W. Markiewicz, *Socjologia i służba społeczna*, Poznań 1972.

Milewski J., *Zagadnienia narodowej polityki*, Lwów 1909.

Mojsiewicz Cz., *Problemy kultury politycznej społeczeństwa socjalistycznego w dobie rewolucji naukowo-technicznej*, „Studia Nauk Politycznych” 1974, nr 1 (15).

Nowak T., Wimmer J., *Dzieje oręża polskiego do roku 1793*, Warszawa 1968.

Pasierb B., *Józef Milewski (1859 – 1916) o nauce polityki i kulturze politycznej*, [w:] *Polska – Europa – Świat. Prace Politologiczne i Historyczne. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Edwardowi Olszewskiemu z okazji 70. rocznicy urodzin*, Lublin 2012.

Piłsudski J., *Pisma wybrane*, t. IV, Warszawa 1937.

Redelbach A., Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1992.

Samsonowicz H., *O „historii prawdziwej”: mity, legendy i podania jako źródło historyczne*, Gdańsk 1997.

Siemieński J., *Konstytucja 3 maja 1791 jako wyraz polskiej kultury politycznej. Odczyt wygłoszony na uroczystym obchodzie rocznicy 3 Maja w Uniwersytecie Warszawskim*, Warszawa 1916.

Sikorski J. (red.), *Polskie tradycje wojskowe X–XVII w.*, Warszawa 1991.

Skarżyńska K., *Potoczna percepcja i ewolucja rzeczywistości społeczno-politycznej*, [w:] *Potoczne wyobrażenia o demokracji: psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje*, red. J. Reykowski, Warszawa 1995.

- Skarżyńska K., *Rozumienie polityki przez młodzież i wartości wpływu na sprawy kraju*, „Psychologia Wychowania” 1994, nr 3.
- Skarżyńska K. (red.), *Podstawy psychologii politycznej*, Poznań 2002.
- Skarżyński R. (red.), *Carl Schmitt i współczesna myśl polityczna*, Warszawa 1996.
- Smith A.D., *Nacjonalizm*, Warszawa 2007.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
- Sztompka P., *Socjologia*, Kraków 2003.
- Tinder G., *Myślenie polityczne*, Warszawa 2003.
- Topolski J., *Metodologia historii*, Warszawa 1973.
- Topolski J. (red.), *Studia nad świadomością historyczną Polaków*, Poznań 1994.
- Turowski J., *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin 1993.
- Wiatr J., *Socjologia stosunków politycznych*, Warszawa 1977.
- Wiatr J., *Socjologia polityki*, Warszawa 1999.
- Zamęcki Ł., *Kontrowersje wokół pojęcia kultury politycznej*, „Społeczeństwo i Polityka” 2004, nr 1.
- Znanecki F., *Socjologia wychowawcza*, Warszawa 1973.
- Żmigrodzki M. (red.), *Encyklopedia politologii*, t. 1, Kraków 1999.